

مدیریت دربار در حکومت صفویان و عثمانیان: بررسی تطبیقی اختیارات و وظایف ایشیک آفاسی باشی دیوان صفوی با مقامات مشابه در دربار عثمانی

طاهر بابائی^۱

چکیده

مدیریت دربار صفویان تا حد زیادی در اختیار یکی از چهار مقام عالی‌رتبه و قدرتمند صفویان به نام «ایشیک آفاسی باشی دیوان» قرار داشت. این مقام، برای مدیریت امور دربار و انجام وظایفی مانند برگزاری مجالس و محافل درباری، استقبال از مهمانان ویژه و سفیران خارجی، مدیریت حرمسرا و نگهبانی و محافظت از دربار، زیرستان متعددی در اختیار داشت. در این پژوهش، به واکاوی نقش‌ها و وظایف این مقام عالی‌رتبه صفوی و زیرستانش پرداخته شده و تلاش شده‌است تا وظایف او با مقامات مشابه دربار عثمانی مقایسه شود. یافته‌های این مطالعه تطبیقی نشان می‌دهد با وجود اینکه نمی‌توان یک مقام خاصی دربار عثمانی را با «ایشیک آفاسی باشی دیوان» از حیث اقتدار و وظایف، همتا و همسان خواند، اما مقاماتی مانند «دارالسعاده‌آغاسی» و «قوپاگاسی» و گروه‌های دیگر در دربار عثمانیان حضور داشتند که بخشی از اقتدار رئیس دربار صفوی را در خود داشتند و وظایف مشابهی را در دربار حکومت عثمانی ایفا می‌کردند.

کلیدواژه‌ها: ایشیک آفاسی باشی دیوان، تاریخ تشکیلات، دربار، دارالسعاده‌آغاسی، صفویان، عثمانیان.

۱. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران. taherbabaei@um.ac.ir
تاریخ دریافت: ۰۵/۰۵/۲۰ تاریخ پذیرش: ۰۰/۰۵/۲۵

Court management in Safavid and Ottoman government: Comparative study of the Safavid Īshīk Āghāsī Bāshī dīwān authorities and duties with similar officials in the Ottoman court

Taher Babaei¹

Abstract

Managing Safavid court was mostly under the control of one of the four high-ranking Safavid officials called Īshīk Āghāsī Bāshī dīwān. This court official had several subordinates for managing court affairs and duties like holding court parties and assemblies, welcoming special guests and foreign ambassadors, managing harem, and protecting court. In this research, the roles and duties of this high-ranking Safavid official and his subordinates have been considered and compared to similar officials of the Ottoman court. Findings of this comparative study indicate that although no certain official of Ottoman court could not be equated with Īshīk Āghāsī Bāshī dīwān in terms of authority and duties, some officials such as Dar Al-Saada Ağası, Kapı Ağası, and other groups in Ottoman court had a part of Safavid head court authority and performed similar duties.

Keywords: Īshīk Āghāsī Bāshī dīwān, Organization history, court, Dar Al-Saada Ağası, Safavids, Ottomans.

1. Assistant Professor, Department of History and civilization of Islamic nations,
University of Ferdowsi, Mashhad, Iran. taherbabaei@um.ac.ir

درآمد

از مهم‌ترین ارکان تشکیلات درباری حکومت‌ها، به عنوان محل استقرار درباریان، کاخ‌ها بود که مجموعه‌ای از گروه‌ها، افراد، صاحبان مناصب، تشریفات و آداب و مانند اینها را در خود جای داده و توسط مدیران درباری اداره می‌شد. در میان عثمانیان دوره متقدم، محل اقامت سلاطین، که مرکز اداری آنان نیز به شمار می‌رفت، با نام فارسی «سرای»^۱ شناخته می‌شد. عثمانیان کاخ‌های متعددی نظیر کاخ بروسه، ادرنه، اسکی‌سرای (سرای قدیم) و توپقاپی‌سرای داشتند (Uzunçarşılı, Saray teşkilati, 9-12). سرای اخیر، به مدت سه و نیم قرن محل اقامت سلاطین عثمانی بود (İdem, 297). توپقاپی‌سرای به طور کلی به سه بخش بیرون، اندرون و حرم تقسیم می‌شد که هر یک، ساختار خود را داشتند (ibid; Turan, 127). این کاخ سه ورودی با صحن دارد که نخستین در ورودی، «باب همايون» و دومین ورودی، «اورتا قپو» (= دروازه میانی)^۲ یا «باب السلام» بود که بین این دو ورودی، میدان بزرگی برای استقرار اسبان اهل دیوان وجود داشت. سومین ورودی، «باب السعاده» بود که «عرض قپوسی»^۳ (= دروازه عرض) و «آق‌آقالر قپوسی»^۴ (= دروازه آقایان سفید) نیز خوانده می‌شد و «دیوان همايون» نیز در صحن آن قرار داشت (Hezarfen, 56; Uzunçarşılı, Saray teşkilati, 27). باب السعاده، مدخل اندرون بود و اندرون کاخ از آنجا آغاز می‌شد (Eyice, “Bâbüsselâm”, 4/410). باب السعاده، مدخل اندرون بود و اندرون کاخ از آنجا آغاز می‌شد (Eyice, “Bâbüssaâde”, 4/408- 409) و محل برگزاری مراسم جلوس تمام سلاطین عثمانی و اعیاد بود (Uzunçarşılı, Saray teşkilati, 31; Eyice, ibid).

صفویان نیز کاخ‌های متعددی را در پایتخت‌های خود بنا نهاده بودند که به جز کاخ ویران شده تبریز و کاخ چهل‌ستون قزوین (عمارت کلاه فرنگی) و سر در به جای مانده عالی‌قاپو در این شهر، سایر کاخ‌های مشهور در پایتخت سوم صفویان یعنی اصفهان

-
1. Saray
 2. Orta Kapı
 3. Arz kapısı
 4. Ak Ağalar kapısı

قرار دارند، که از آن میان، کاخ عالی قاپو، اهمیت دو چندانی دارد. برای اداره این کاخ‌ها، گروه‌های متعددی فعال بودند، از مهم‌ترین گروه‌ها (به جز بخش کارگاه‌های درباری که در دستان ناظر بیوتات بود) می‌توان به زیردستان ایشیک آقاسی‌باشی دیوان اعلی اشاره کرد (کلایس، ۶۸-۷۳).

مقایسه تطبیقی مدیریت دربار در حکومت صفویان و عثمانیان، به طور کلی به دو شکل قابل بررسی است: ۱. نتایج مدیریت دربار در دو حکومت ۲. کیفیت و چگونگی وظایف صاحبان مناصب در دو حکومت. شکل نخست نیازمند بررسی همه جانب‌های تشکیلات درباری و بررسی نسبت آن با تحولات پیرامونی اعم از سیاسی، فرهنگی و اجتماعی است که بررسی علمی آن، تا حد زیادی به پژوهشی فراتر از مقاله نیازمند است، اما شکل دوم با گزینش مدیران اصلی دربار صفویان و زیردستان آنان و تطبیقشان با مقامات و گروه‌های مشابه در حکومت عثمانی به شکل علمی قابل بررسی است. در این پژوهش شکل دوم انتخاب شده و تأکید اصلی بر منصب ایشیک آقاسی‌باشی دیوان به عنوان یکی از اركان چهارگانه حکومت صفوی^۱ و زیردستان او است و تلاش شده است تا عنوانین و مقامات مشابه آن در میان عثمانیان، استخراج، توصیف و بررسی شود.^۲ با توجه به این رویکرد، این پژوهش با تکیه بر منابع تاریخ تشکیلات صفوی و منابع تشکیلاتی ترکی عثمانی، در پی پاسخ دادن به این پرسش اصلی است که وظایف ایشیک آقاسی‌باشی دیوان و زیردستان او در اداره دربار صفویان چگونه بود و مقامات مشابه آن در بخش مدیریت دربار عثمانیان چه کسانی بودند؟

متناسب با ماهیت بنیادی موضوع این پژوهش در مطالعات تاریخ تشکیلات حکومتی و نیز توصیفی – تحلیلی بودن نوع پژوهش حاضر، پس از گردآوری داده‌ها و اطلاعات موجود مربوط به موضوع در منابع تاریخی صفویان و منابع و پژوهش‌های حوزه تاریخ

۱. به همراه قورچی‌باشی، قوللر آقاسی و تفنگچی آقاسی.

۲. از میان مدیران عالی رتبه دربار صفویان، می‌توان به ناظر بیوتات اشاره کرد که با توجه به گسترده‌گی وظایف مشابه او در میان عثمانیان وجود کارگاه‌های بزرگ و پر زیرمجموعه دربار عثمانی، تحقیق مجزایی برای بررسی تطبیقی آن، نیاز خواهد بود.

تشکیلات حکومتی ترکی (عثمانی و استانبولی) با تکیه بر شیوه مطالعه کتابخانه‌ای و تطبیق گزارش‌های این منابع با یکدیگر، به بررسی مدیریت دربار صفویان و نسبت آن با مقامات مشابه در میان عثمانیان پرداخته شده است. بر اساس این، ضمن توصیف و معرفی ایشیک‌آقسی‌باشی دیوان و زیرستانش، به وظایف این افراد و گروه‌ها شامل برگزاری مجالس، استقبال از مهمنان و سفیران، اداره بخش حرم و حفاظت و نگهداری از دربار پرداخته، و در هر بخش، گروه‌های مشابه در دربار حکومت عثمانی به شکل مطالعه تطبیقی، بررسی شد. گفتنی است، در این پژوهش، مقام وزیر اعظم عثمانیان که بیشتر در حوزه اداری، مالی و دیوانی و نه درباری فعال بود، جزو مشاغل و مقامات درباری شمرده نشده و از حیطه تحقیق خارج شده است.

پیشینه پژوهش

در پژوهش‌های فارسی و ترکی، اثر قابل ملاحظه‌ای در خصوص بررسی تطبیقی مدیریت دربار در میان صفویان و عثمانیان، تأثیف نشده است. با وجود نگارش آثاری نظیر تعلیقات و توضیحات مینورسکی بر تذکره‌الملوک میرزا سمیعا (۱۳۸۷ش) و مارچینکوفسکی بر دستورالملوک میرزا رفیعا (۱۳۸۵ش) و برخی دیگر از آثار فارسی که به کلیات تشکیلات صفویان توجه کرده‌اند، اثر قابل ملاحظه‌ای در بررسی تفصیلی مقام ایشیک‌آقسی‌باشی صفوی به چشم نمی‌خورد و حتی، مقاله دایره‌المعارف بزرگ اسلامی (۱۳۸۰ش)، توصیف جامع این مقام را فروگذار کرده است. در سوی عثمانیان نیز به رغم نگارش آثار ارزشمندی در خصوص تشکیلات عثمانیان که در رأس آن، تشکیلات درباری عثمانی اوzon چارشیلی (۱۹۸۸) و مقالات متعدد دایره‌المعارف اسلام بنیاد دیانت ترکیه^۱ ذیل مداخل مختلف مربوطه، قرار دارد، اثری در خصوص بررسی تطبیقی نهاد دربار صفویان و عثمانی نگاشته نشده است.

۱. ایشیک‌آقسی‌باشی دیوان اعلی و مقامات عالی‌رتبه مشابه در میان عثمانیان

در بخش مدیریت دربار صفویان، قدرتمندترین مدیر، ایشیک‌آقسی‌باشی دیوان بود

1. Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi (DİA)

که بخش «ایشیک» دربار صفوی یعنی از خارج قصر تا دروازه حرم را در اختیار داشت. اداره حرم، در اختیار همنام دیگری بود (مینورسکی، ۸۹؛ شاردن، ۱۲۲۰/۳). ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان از امرای جانقی^۱ نیز بود و به همراه قورچی‌باشی، قوللر‌آقاسی و تفنگچی‌آقاسی در زمرة امرای دولتخانه و از ارکان چهارگانه حکومت صفوی شمرده می‌شد (میرزا سمیعا، ۵؛ نصیری، ۱۶). این مقام، در اواسط دوره صفویه پس از مقام ناظر بیوتات،^۲ مهم‌ترین و معتربرین منصب درباری محسوب می‌شد و به عنوان رئیس تشریفات دربار بر همه مشاغل دربار نظارت داشت (شاردن، ۱۲۲۰/۳). علاوه بر مدیریت کلان دربار، تقسیم اشرفی و زر در وقت تحويل نوروز میان امرا، پای‌بوسی بندگان و ملازمان، تقسیم طعام و شیلان (سفره) در مجلس و دیوان، انتظام امور دربار و نظایر اینها از وظایف این مقام بود (نصیری، ۱۸). نیز در مراسم تاج‌گذاری شاه جدید، ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان به فرمان شیخ‌الاسلام، کلاه از سر شاه بر می‌داشت و تاج را بر سر او می‌گذاشت (شاردن، ۱۶۴۴/۴).

این مقام که همواره از میان قورچیان و غالباً از میان طایفه شاملو گزینش می‌شد (نصیری، ۱۹)، علاوه بر انجام امور درباری به امور نظامی نیز اشتغال می‌یافت (برای نمونه، نک. شاملو، ۲۲۱/۱؛ اسکندریک ترکمان، ۳۷۴/۲، ۴۳۰، ۴۵۵/۳). او در معرکه نبرد همراه با زیرستان خود با پرچم سفید و سبز در کنار شاه حضور می‌یافت و در هنگام یورش، پیش روی شاه حرکت می‌کرد (نصیری، ۱۹). ایشیک‌آقاسی‌باشی در دیوان، در زمینه امور اداری نیز می‌توانست تا آنجا پیش رود که به وزارت دست یابد (همان، ۶).

افراد متعددی زیر فرمان ایشیک‌آقاسی حضور داشتند و وظایف مختلفی را ایفا می‌کردند که مجموع آنها در اواخر دوره صفوی به بیش از ۲۶۰۰ نفر می‌رسید (همان، ۶). جملی کاری در عصر شاه سلیمان صفوی شمار این زیرستان را حدود دوهزار نفر ضبط کرده است (کاری، ۱۹۶). از میان این زیرستان، می‌توان به ایشیک‌آقاسیان،

۱. اعضای مجمع مشورتی سری به نام جانقی.

۲. مسئول کارگاه‌های سلطنتی دربار صفویان.

یساولان صحبت، پیشکش‌نویس، ایشیک‌آقاسی‌باشی حرم، ریش‌سفید‌خواجگان، قاپوچیان، قرقچیان، مهماندار‌باشی، سفره‌چی‌باشی، جارچی و توچی اشاره کرد که امور مالی آنان، توسط همین مقام رسیدگی می‌شد (میرزا سمیعا، ۸؛ میرزا رفیعا، ۱۹۳-۱۹۴؛ نصیری، ۱۷).

مقام مشابه ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان و وظایف آن را در قلمرو عثمانی، باید در میان چندین منصب یافت که حتی بخشی از وظایف وزیر اعظم عثمانی را نیز در بر می‌گرفت. با وجود این، بیشترین اشتراک وظایف و همسانی با ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان اعلیٰ را می‌توان در وظایف دو صاحب‌منصب یعنی قپوآغاسی (قاپی‌آغاسی)^۱ و دارالسعاده‌آغاسی یافت. قپوآغاسی/آغای بابالسعاده/بابالسعاده‌آغاسی، از مسئولان مذکور در قانون نامه فاتح (۱۳)، مسئول آقایان دربار و رسیدگی به امور مختلف اندرون بود (Pakalın, 2/166). زمان ایجاد این مقام به عصر مراد دوم (حک. ۸۴۸-۸۲۴) باز می‌گردد که از میان خادمان سفیدپوست^۲ گزینش می‌شد (طیارزاده، ۱/۳۴). قپوآغاسی تا سال ۹۹۰، هم مسئول حرم همایون، و هم دارالسعاده‌آغاسی یعنی سرdestتۀ غلامان سفید و سیاه شمرده می‌شد و مسئول امور کل اندرون همایون و حرم عثمانی بود، اما در این سال و در عصر مراد سوم (حک. ۹۸۲-۹۰۳)، مقام دارالسعاده‌آغاسی از بابالسعاده‌آغاسی جدا شد و نخستین صاحب این منصب، حبshi طواشی محمدآغا^۳ بود (طیارزاده، ۱/۱۵۹؛ نیز، نک. 355-354). با این جداسازی، بابالسعاده‌آغاسی با عنوان قپوآغاسی زیر فرمان دارالسعاده‌آغاسی قرار گرفت و با افول اقتدار، وظایفش به محافظت حرم (ایچ‌قاپی) منحصر شد (طیارزاده، ۱/۱۶۰). (Pakalın, 2/167)

دارالسعاده‌آغاسی^۴، دیگر مقام درباری عثمانی بود که می‌توان جایگاهش را مشابه ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان اعلیٰ دانست که البته بهسان قپوآغاسی، بیش از

-
1. Kapı ağası
 2. Ak ağalar
 3. Habeşî tavâşî Mehmed Ağa
 4. Dârüssââde Ağası

ایشیک آقاسی باشی دیوان در حوزه اندرون و حرم فعال بود. در اوخر سده دهم هجری، با اصلاحات حبسی طواشی محمد آغا، مقام دارالسعاده آغازی یا قیزلر آغازی^۱ ضمن جدایی از مقام قپو آغازی، از استیلای غلامان سفید پوست خارج شد و خادمان سیاه پوست، کار را در دست گرفتند (طیارزاده، ۱۵۹ / ۱؛ Pakalın, 1/401). دارالسعاده آغازی در دوره‌ای، پس از صدراعظم و شیخ‌الاسلام در رتبه سوم قرار گرفت و متنفذترین منصب حاضر در حرم عثمانیان بود (طیارزاده، ۱۶۰ / ۱؛ Pakalın, 1/400). با توجه به آنچه که گفته شد، برای ایشیک آقاسی باشی دیوان، نمی‌توان یک مقام خاص همسان در دربار عثمانی مشخص کرد و مقامات نسبتاً مشابه، از حیث اقتدار، جایگاه و حجم وظایف، در رتبه‌های پایین‌تری نسبت به مدیر دربار صفویان قرار داشتند.

۲. مدیریت و برگزاری مجالس و ضیافت‌ها

در نظام مشاوره صفویان، دو گردهمایی درباری، مجلس بهشت‌آیین و مجمع جانقی بیش از دیگر مجالس و محافل بر جستگی داشتند. مجمع نخست، برای تصمیم‌گیری در خصوص غالب مسائل صفویان تشکیل می‌شد و مجمع جانقی، مجمع سری تصمیم‌گیرنده در خصوص جنگ و جانشینی بود (برای اطلاع بیشتر، نک. مشهدی رفیع و وشوی، ۲۳۱ - ۲۵۰؛ موسوی و بابائی، ۱۳۹ - ۱۵۰). در میان عثمانیان نیز، مرکز اداره کل قلمرو عثمانی و مرجع درجه نخست همه امور حکومتی عثمانی، «دیوان همايون» نام داشت که در آن، امور اداری و عرفی به دست وزیر اعظم، امور اراضی به دست نشانچی، امور شرعی و قضایی به دست قاضی عسکر و امور مالی توسط دفترداران، رتق و فتق می‌شد (Uzunçarşılı, Saray teşkilatı, 1, 2; also, see: Hezarfen, 73- 77; Pakalın, 1/465).

در رأس مناصب درباری مدیر در مجالس صفویان، ایشیک آقاسی باشی دیوان قرار داشت (برای نمونه، نک. نصیری، ۱۸) که بیش از هر چیز در جایگاه ناظر در مجالس

1. Kızlar ağası

درباری فعالیت می‌کرد و زیر دستان او، به امور مجالس می‌پرداختند. او مهم‌ترین شخصیت در برگزاری مجالس درباری بود و در مجالس و محافل خاص و عام، هیچ امیری به اندازه اوتاری اختیار و قدرت نبود و برگزاری مجالس و محافل، پذیرایی‌ها و برقراری نظم و امنیت مجالس بر عهده او بود (نصیری، ۱۸؛ کمپفر، ۱۰۰). برقراری انتظام مجالس، مشخص کردن ترتیب نشستن و ایستادن مقامات در مجالس، اعلام پای‌بوسی مناصب در مجلس بهشت آیین حین تفویض منصب و نظارت بر پیشکش‌ها از وظایف او در مجالس بود (میرزا سمیعا، ۸-۹؛ میرزا رفیعا، ۱۹۴؛ شاردان، ۳/۱۲۲۱).

یکی از مهم‌ترین گروه‌های زیردست ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان در حوزه برگزاری مجالس صفوی، یساولان^۱ بودند. یساولان زیر فرمان ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان، در دو گروه یساولان صحبت و یساولان مجلس فعالیت می‌کردند. گروه کم‌اهمیت‌تر یساولان مجلس بودند که به امر رساندن فرمان‌ها و احکام سلطان به مجلس نشینان اشتغال داشتند (مینورسکی، ۱۲۱)، اما یساولان صحبت از امیرزادگان و فرزندان اشرف بودند که در جایگاهی برتر از ایشیک‌آقاسیان، انجام وظیفه می‌کردند (میرزا سمیعا، ۲۷؛ میرزا رفیعا، ۲۶۰).

یساولان صحبت، مهم‌ترین فعالان خدماتی مجلس بودند که وظیفه حفظ نظم و سکوت جلسات را بر عهده داشتند (شاردان، ۳/۱۲۲۳). اینان در مجالس خاص، به جای ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان اعلی، به عنوان قائم‌مقام او خدمت می‌کردند و در مجالس عام، در برابر شاه می‌ایستادند و خدمات مجلس را به ایشیک‌آقاسیان می‌سپردند (میرزا سمیعا، همانجا؛ میرزا رفیعا، همانجا). سرdestه این گروه، یساول‌باشی بود که در مهمانی‌های رسمی بلافاصله پس از ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان قرار می‌گرفت و کارش، مکمل وظایف ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان بود (کمپفر، همانجا). همچنین، اگر کسی به منصبی دست می‌یافت، یساولان صحبت او را در مجلس حاضر می‌کردند و در حضور

۱. یساول، به احتمال از واژه مغولی یاسا به معنی قانون و فرمان گرفته شده است. گروهی از یساولان احکام و اوامر را در حضور سلطان اجرا می‌کردند (مینورسکی، ۱۲۰). دسته دیگر یساولان صفوی، به اجرای امور دیوان بیگی (بخش قضائی) در احضار افراد و انجام مقدمات تشخیص قتل می‌پرداختند (میرزا رفیعا، ۲۶۳).

شاه، به صورت درازکش با دکنک خود سه دفعه به او می‌زدند و سپس، صاحب منصب جدید، دکنک را می‌گرفت و ضمن بوسیدن آن، انجام خدمت را می‌پذیرفت (میرزا رفیعا، ۲۶۰؛ نصیری، ۱۸).

از دیگر گروه‌های فعال در مجالس عام، ایشیک‌آقاسیان مجلس یا دیوان بودند که در مجالس حضور داشته و به عنوان زیردست یساولان صحبت به خدمت اشتغال داشتند (میرزا سمیعا، ۲۷؛ میرزا رفیعا، ۲۶۱). کمپفر شمار اینان را پنجاه نفر برآورد کرده که به نوشتۀ او، در آستانه اتاق مخصوص زنان درباری و در مدخل حیاط حرم به نگهبانی اشتغال داشتند (کمپفر، ۲۲۲). یکی از مقاماتی که می‌توان حوزهٔ فعالیت او را هم در مجلس و هم در بخش حرم مشاهده کرد، «پیشکش‌نویس سرکار خاصهٔ شریفه» بود که از وظایف مهم او، ثبت پیشکش‌های تقدیمی به شاه در مجلس بهشت‌آیین (به جز خوراکی‌ها)^۱ و تقدیم سیاهه‌آن به ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان بود تا از طریق مجلس‌نویس به عرض شاه رسانده شود (میرزا سمیعا، ۹؛ میرزا رفیعا، ۱۹۵، ۲۷۱).

در میان عثمانیان، یکی از مقاماتی که همانند ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان و یساولان صحبت، به امور برگزاری مجالس اشتغال داشت، تشریفاتچی/تشریفاتی دیوان همايون/تشریفاتی دیوان عالی^۲ مراسم بود که به عنوان مسئول تشریفات مجالس، در عصر سلیمان قانونی (حک. ۹۲۶-۹۷۳)، ایجاد شد و آگاهی از همهٔ مراسم و مجالس حکومتی عثمانی، از الزامات تصدی این شغل بود (Karaca, 40/570; Uzunçarşılı, *Merkez ve bahriye teşkilati*, 58; Pakalın, 3/477, 478). او بر اساس دفتر مخصوص خود، دستورالعمل برگزاری مجالس و مراسم همايون را نظارت و اجرا می‌کرد (Uzunçarşılı, *Merkez ve bahriye teşkilati*, ibid). تشریفاتچی، مسئول برگزاری مجالس مختلف، مراسم اعطای مواجب در دیوان، ضیافت‌ها، مراسم ورود ایلچیان، مراسم ورود خزانهٔ مصر، مراسم جلوس سلطان، اعیاد، مراسم آب‌اندازی کشتنی و حرکت دوننما (نیروی بحریه)، تقدیم

۱. فهرست اجناس خوراکی به ناظر بیوتات تعلق داشت.

2. teşrifatçı/teşrifâtçı-i Dîvân-ı Hümâyûn/teşrifâtçı-i Dîvân-ı Âlî

پیشکش‌ها به سلطان، اعطای خلعت، مراسم توجیهات سالانه و مجالس برگزار شده در دایرۀ صدراعظم بود و محل استقرار صاحبان مناصب، نظارت بر مراتب مناصب و چگونگی برگزاری مجالس را بر عهده داشت (İdem, 58, 59, 63).

از دیگر گروه‌های فعال عثمانیان در ارائه خدمات در مجالس دیوان همایون، چاوشان^۱ بودند. ایجاد گروه چاوشان به عنوان گروه فعال در دیوان همایون، به درستی دانسته نیست، اما احتمالاتی در خصوص ایجاد آن دسته در عصر بازید ایلدريم (حک.) اورخان غازی (حک. ۷۲۶-۷۶۳)، مسئول مراسلات، اطلاع‌رسانی‌ها، تحقیق و تفحص و ابلاغ فرمان‌ها بودند و بعدها وارد دیوان شدند (وفیق‌بک، ۱/۲۲۵). چاوش‌ها، گروه‌های متعددی را در بر می‌گرفتند که مهم‌ترین آنها چاوش‌های دیوان بودند.^۲ اینان، با نام «سرهنگان دیوان همایون»، به نوعی در حوزه قضایی و به شکل ضابطان قضایی عمل می‌کردند و وظیفه اداره محکمه، احضار و توقيف مجرمان و متهمان را بر عهده داشتند (Uzunçarşılı, Saray teşkilati, 408- 409, 414).

سرکرده چاوشان دیوان همایون، چاوش‌باشی بود که به او باش‌چاوش‌باشی نیز گفته می‌شد (Pakalın, 1/333). نام او در قانون نامه محمد فاتح به عنوان یکی از خدمه دیوان مطرح شده‌است (قانون آل عثمان، ص ۱۲). او در دیوان همایون ایستاده خدمت می‌کرد و به همراه قپوچیلر کتخدا‌سی^۳ (کتخدا‌ی قپوچیان) در انتهای مراسم، از ارکان حکومت در امر تشریفات و پذیرایی بودند. نیز امور تشریفات و پذیرایی از صاحبان مناصب در مراسم جلوس، اعیاد و پذیرش سفیران خارجی بر عهده همین دو مقام بود.

1. Çavuşlar

۲. از دیگر مقامات مهم چاوشان می‌توان به امین چاوشان/ چاوشلر امینی، مسئول چاوش‌های دیوان همایون و ثبت مجازات در دیوان (Pakalın, 1/339)، کاتب چاوشان، مسئول نظارت بر مجازات‌های نقدی و بدنی و ثبت آنها (Uzunçarşılı, Saray teşkilati, 418)، جبه‌جی چاوشی، مسئول استقبال از ارکان حکومت در مراسم یا ایام برگزاری دیوان همایون (*ibid*) و چاوش‌باشی کیسه‌داری، مسئول مدیریت اوراق و اسناد و مدیریت عرض حال‌ها و جمع آوری رسوم و مالیات (ibid; Pakalın, 1/338) اشاره کرد.

3. Kapıcılar Kethüdâsı

(Uzunçarşılı, *Saray teşkilatı*, 413). با توجه به آنچه که آورده شد، می‌توان وظایف ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان، یساولان صحبت و ایشیک‌آقاسیان را در امر برگزاری مجالس و ضیافت‌ها، با اقدامات و اختیارات مقاماتی نظری تشریفاتچی عثمانی و گروه چاوشنان دیوان دربار عثمانی مقایسه کرد.

۳. استقبال و پذیرایی از مهمانان ویژه و سفيران خارجی

استقبال از مهمانان خارجی صفویان، توسط حکمرانان محلی با ارائه اسب و چهارپا برای حمل بار و بنه، ارائه منزل، تهیه وسائل تا رسیدن به پایتخت انجام می‌شد. در نزدیکی پایتخت، ضمن استقبال از این مهمانان، شماری را جهت گزارش اقدامات این مهمانان، با آنان همراه می‌کردند (سانسون، ۹۱، ۹۲). پذیرش مهمانان، سفيران و فرستادگان در دربار صفویان همانند دربارهای دیگر، ساز و کارها و اصولی داشت که مجری آنها تا حد زیادی، مهماندارباشی دربار بود.^۱ مهماندارباشی، مسئول هدایت سفيران، بزرگان، اشرف به دربار و نزد شاه بود. او در حالی که زیر بازوی این مهمانان را می‌گرفت، آنان را تا پای تخت شاه پیش می‌برد، تا به شاه عرض ادب و احترام کنند (کمپفر، ۱۰۰؛ کارری، ۱۹۲). مهماندارباشی، در انجام وظيفة خود، سفيران خارجی را به شاه معرفی می‌کرد و در حالی که به عصایش تکیه می‌داد، در حضور شاه می‌ایستاد (سانسون، ۵۴). سانسون، علاوه بر مهماندارباشی، این وظایف را برای ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان نیز آورده است (همان، ۵۰).

مهماندارباشی وظيفة استقبال از ایلچیان و مهمانان و تعیین جا و مکان برای اسکان آنان را بر عهده داشت و در میانه مجلس بهشت‌آیین با تاج و طومار، نزدیک یساولان می‌ایستاد (میرزا رفیع، ۲۴۸-۲۴۹). همچنین، به سفيرانی که با آداب درباری صفویان ناآشنا بودند، آموزش‌های لازم را ارائه می‌کرد (تاورنیه، ۵۷۶). هرگاه شاه، سفیری را به شکل ویژه مورد عنایت قرار می‌داد، او را به صرف غذا در مجلس رسمی فرا می‌خواند. در آن مجلس، ایشیک‌آقاسی‌باشی، مهمانان را به جای خود راهنمایی می‌کرد (کمپفر،

۱. اوئاریوس، یساول صحبت را مسئول استقبال، خوانده است (۱۹۱).

همانجا). همین اقدام ایشیک آقاسی باشی دیوان در مجالس سبب شد تا شاردن، او را مسئول استقبال از سفیران و بزرگان و راهنمایی آنان بپنداشد (شاردن، ۲/۶۳۹).^۱ در این مجالس، سفیر، نامه پادشاه متبع خود را به ایشیک آقاسی باشی تقدیم می کرد و او نامه را به صدراعظم می رساند تا به شاه تقدیم کند (شاردن، همانجا).

در این مهمانی ها و نیز در موقع دیگر، مسئول نظارت بر طعام شاه و مهمانان، یکی از زیرستان دیگر ایشیک آقاسی باشی دیوان به نام سفره چی باشی بود. او در سفر و حضور و مجالس درباری حضور داشت و در هنگام غذا، وظيفة گستراندن و چینش سفره را بر عهده داشت. او با زیر نظر گرفتن زیرستانش (سفره چیان)،^۲ به آداب تمام به دو زانو نشسته و ضمن چشیدن غذا، خدمات مربوطه را به انجام می رساند. از مشخصه های متصدیان این منصب، در اختیار گرفتن تاج و طومار بوده است (میرزا رفیع، ۲۴۸؛ سانسون، ۵۱، ۷۹؛ تاورنیه، ۵۷۶). گروه زیر دست سفره چی باشی، در مهمانی ها، پس از اینکه غذای شاه را کشیدند، به مهمانان رسیدگی می کردند (سانسون، ۷۹).

در میان عثمانیان، استقبال از ایلچیان و فرستادگان خارجی، از وظایف مهم چاوش ها بود و شیوه نامه پذیرش سفیران توسط چاوش باشی مدیریت و اجرا می شد (Pakalın 1/338). سفیران خارجی توسط چاوش باشی و چاوش های دیگر مانند کاتب و امین چاوشان از اسکله سرکه جی^۳ استانبول (امین اونو / وزیر اسکله سی)^۴ استقبال می شدند، اما اگر سفیر و ایلچی صفویان به پایتخت عثمانیان می رسید، در بخش آسیایی استانبول (اسکودار) با او دیدار می شد (ibid). چاوش باشی پس از ضیافت طعام، سفیر را به اتاقی می برد و خلعت می پوشاند. سپس قپوچی باشی او را به سوی اتاق ملاقات با سلطان راهنمایی می کرد و خدمه دربار از او هدیه می سtantندند (Uzunçarşılı, Merkez ve bahriye teşkilatı, 294).

۱. کاری (۱۹۳)، از «آقاسی باشی» به عنوان بزرگترین مهماندار مهمانخانه شاه یاد کرده که به احتمال، منظور او ایشیک آقاسی باشی دیوان بوده است.

۲. سانسون (۵۱)، شمار زیرستان را حدود ۴۰ نفر ضبط کرده است.

3. Sirkeci

4. Eminönü/ Vezir İsklesi

۴. اداره و محافظت از حرم دربار

حرمسرای صفویان، بهسان دیگر حرمسراهای ایرانی، محل اجتماع و زندگی زنان
درباری بود که می‌توانست مرکز تحولات بسیاری باشد. اداره این بخش از دربار
صفویان، بیش از هر چیز بر عهده خواجه‌گان بود و به جز شاه و شاهزادگان، مرد دیگری
حق ورود بدانجا را نداشت.^۲ مدیریت اصلی حرم، در دست ریش‌سفید حرم بود که از
او با نام خواجه یا خواجه‌سرا یاد شده است. در زمان شاه عباس اول، دو خواجه‌سرا
فعال بودند که میرزا رفیعاً یکی را «ریش‌سفید جلو» خوانده که در سفر و حضر به
خدمت شاه اشتغال داشت و دیگری را «ریش‌سفید حرم اصفهان» ضبط کرده که در
هنگام سفر شاه، در اصفهان می‌ماند و حرم را مدیریت می‌کرد (میرزا رفیعاً، ۲۱۱). اینان

1. Arz Odası

2. برای اطلاع جامع در خصوص حرمسرا و جایگاه آن در تحولات عصر صفوی، نک. شجاع، سراسر کتاب.

از خواجگان سیاهپوست بودند که لایق‌ترین و بزرگ‌ترین آنها به عنوان ریشن‌سفید انتخاب می‌شد و با لقب مقرب‌الخاقانی و مقرب‌الحضره، امر و نهی خواجه‌های سیاه پوست حرم، تحویل عرایض والیان و وزیران از ایشیک‌آقاسی‌باشی حرم و تقدیم به شاه و بازگرداندن جواب از وظایف او بود (میرزا سمیعا، ۱۸؛ میرزا رفیعا، همانجا). او که در حیطه وظایف و رنگ پوست، شباهت بسیاری به دارالسعاده‌اغاسی عثمانی داشت، به همراه خزانه‌دار حرم و ایشیک‌آقاسی‌باشی حرم از مقام‌های مهم حرم به شمار می‌رفتند (کمپفر، ۲۲۷). در اواخر دوره صفویه، قدرت این مقام چندان بود که در تخت‌نشینی شاهان صفوی تأثیرگذار بود (نک. همان، ۴۳؛ کروسینسکی، ۲۱). از وظایف مهم خواجگان حرم، مراقبت از بانوان حرم، از بخش داخل حرم بود و حق تجسس در همه‌جای حرم و از همه‌کس را داشتند (کمپفر، ۲۲۲-۲۲۳).

به رغم قدرت فراوان ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان، مقام پرنفوذ در بخش مراقبت از حرم، ایشیک‌آقاسی‌باشی دیگری بود که به امور حرم رسیدگی می‌کرد. به عبارت دیگر، ایشیک‌آقاسی‌باشی دیوان، مسئول امور بیرون حرم بود و ایشیک‌آقاسی‌باشی حرم، مسئول مراقبت از ورودی‌های «حرم محترم» بود (نصیری، ۳۱). این مقام همانند قپوآغاسی عثمانی، خواجه‌ای سفیدپوست، کهن‌سال‌تر، قدیمی‌تر و در دربار محروم‌تر از دیگران بود (میرزا سمیعا، ۲۷؛ میرزا رفیعا، ۲۱۷؛ کمپفر، ۲۲۷). با وجود اینکه دایرة اختیارات و حوزه فعالیتش نسبت همنام دیوانی اش محدود‌تر بود، اما به مرور زمان قدرت و نفوذ زیادی را به دست آورد (شاردن، ۱۲۲۳/۳). او ریاست همه «ایشیک‌آقاسیان حرم محترم» را بر عهده داشت و با شمار متغیری از زیردستان، امور مختلف حرم را مدیریت می‌کرد (نصیری، ۳۰). ایشیک‌آقاسی‌باشی حرم، مسئول نظارت بر در آستانه حرم بود و در امور و مسئولیت‌های مهم‌تر، دخالت چندانی نداشت و نسبت به صاحب‌منصبان دیگر، جایگاه فروتنی داشت (مینورسکی، ۱۲۰). او، بی‌آنکه اجازه نشستن در مجالس داشته باشد، در درب حرم مستقر بود و کشیک‌خانه مختص به خود را داشت که در آنجا، تشکی نمدين برای او گسترانده شده بود (میرزا رفیعا، ۲۱۷؛ نصیری، ۳۰). از زیردستان او می‌توان به قاپوچیان و ایشیک‌آقاسیان حرم اشاره

کرد که به نوبت در درب حرم حاضر می‌شدند (میرزا رفیعا، همانجا).

از وظایف مهم ایشیک آقاسی باشی حرم، مراقبت از درها و راههای ورودی به حرم بود و به همراه زیردستانش که قاپوچیان حرم و ایشیک آقاسیان حرم بودند، شب و روز به نظم و نسق «درب حرم» می‌پرداخت و کسی بدون اجازه او حق ورود و خروج را به حرم نداشت (میرزا سمیعا، ۲۷؛ میرزا رفیعا، ۲۱۷؛ نصیری، ۳۱؛ شاردن، همانجا). همچنین، یکی از امور مهم دربار، رساندن نامه‌ها و درخواست امرای ایالتی که به دربار می‌رسید، به شاه بود. در این فرایند، نامه و درخواست‌ها از طریق ایشیک آقاسی باشی دیوان اعلیٰ به ایشیک آقاسی باشی حرم داده می‌شد و او به ریش‌سفید خواجهگان حرم تحويل می‌داد. همو پس از ارائه عرایض به شاه، باز می‌گشت و پاسخ را باز پس می‌رساند (میرزا سمیعا، ۱۸-۱۹؛ نصیری، ۱۸، ۳۰).

در قلمرو عثمانی، برای انتخاب غلامان سفید جهت خدمات درباری، از نظام دوشیرمه^۳ استفاده می‌شد که شماری از آنان، جهت انجام وظایف درباری گزینش، و ایچ او غلان^۴ خوانده می‌شدند (Uzunçarşılı, Saray teşkilatı, 300; Özcan, 257-9/254). کودکان دوشیرمه پس از ورود به مرکز دولت، به دیوان همایون برده شده و به امر سلطان، قپوآغاسی، شماری از آنان را جهت خدمات درباری گزینش می‌کرد و سایرین به اوجاق‌های عجمی (کانون پروروش غلامان)^۵ و ینی چری (سپاه ثابت عثمانی)^۶ گسیل می‌شدند. اینان، پس از آموزش، ابتدا در کاخ‌های خارج از توقاپی سرای خدمت می‌کردند و افراد مستعد، پس از نشان دادن مهارت خود، به

۱. میرزا رفیعا (۱۹۴)، از میان امرای ایالتی، والی عربستان، گرجستان، کاخت و کارتیل را که نامه‌هایشان به وزیر اعظم داده می‌شد، استثنای کرده است.

۲. Devşirme. دوшибرمه به معنی گردآوری کردن به فرایندی اطلاق می‌شد که در آن، هر سه تا پنج سال یک بار، غالباً از میان کودکان هفت یا هشت ساله مسیحیان شماری گزینش می‌شدند و پس از انتقال به استانبول، به مدت هفت سال در کانون یا اوچاقی به نام «عجمی» آموزش می‌دیدند و سپس، مناسب با توائمندی‌ها، در بخش‌های مختلف حکومتی به کار گماشته می‌شدند (قوجی بک، ۷؛ شوکت، ۱/۴؛ جواد پاشا، ۱/۷؛ عزونچارشیلی، kapukulu, 1/14, 17).

- 3. İç oğlan
- 4. Acemi
- 5. Yeniçeri

توبقابی سرای راه می یافتند (idem, 301). ایچ اوغلان‌ها، در اندرون همایون در چند اوطه^۱ حضور می یافتند و یکی از نخستین مکان‌هایی که ایچ اوغلان‌ها بدان راه می یافتند، خانه کبیر و صغیر (اوطه‌های بزرگ و کوچک)^۲ بود که محل حضور ورودی‌های نخستین برای آموزش‌های مختلفی مانند یادگیری ترکی، فارسی و عربی، قرآن، خواندن و نوشتن، مسابقات مختلف، کشتی، استفاده از سلاح و مانند اینها بود و سپس برای خدمت به سایر اوطه‌ها فرستاده می شدند. سرکرده و مربی اینان، کتخدای سرا (سرای کتخداسی)^۳ بود که زیر نظر سرای آغاسی خدمت می کرد (خلیفه، ۹۷: Hezарfen, 63- 64; Uzunçarşılı, Saray teşkilatı, 309- 310).

در اداره کاخ عثمانیان، از آغایان و خادمان درباری متعددی استفاده می شد که به طور کلی، به بخش‌هایی مانند «آغایان بیرون» و «آغایان اندرون» (ایچ اوغلان‌لار و ایچ آغالار)^۴ زیر فرمان قپوآغاسی یا باب السعاده آغاسی، هم‌تراز ایشیک آقاسی باشی حرم صفوی، و بخش آغایان دارالسعاده شامل آغایان حرم زیر نظر دارالسعاده آغاسی، هم‌وظیفه با ریش‌سفید‌خواجگان صفویان، تقسیم می شدند (Turan, 129). آغایان اندرون که مهم‌ترین بخش را در دست داشتند، شامل چهار صنف اصلی قپوآغاسی (مسئول کل بخش)، صنف خزینه‌دار باشی (مسئول امور خزانه و شماری از وظایف درباری)، صنف کیلرجی‌باشی^۵ (مسئول سفره و طعام) و سرای آغاسی (مسئول محافظت از اتاق‌های کوچک و بزرگ کاخ و مسئول تمیز کردن کاخ و تعمیر بخش‌های معیوب) بود.

وظیفه اصلی دارالسعاده آغاسی همانند ریش‌سفید خواجگان دربار صفوی، ناظارت بر حرم همایون بود که زنان درباری در آنجا حضور داشتند و به سبب رسیدگی به امور دایرۀ زنان به او قیزلر آغاسی (آغای دختران) نیز گفته می شد (Pakalın, 1/401; Turan, 129). این مقام که از غلامان سیاه یا «آغایان زنگی» بود، علاوه بر این وظیفه

۱. اوده یا اوطه /oda. به معنی اتاق است.

2. Büyük ve küçük oda
3. Saray Kethüdâsı
4. İçoğlanlar ve iç ağalar
5. Kilercibaşı

درباری، خبر درگذشت یا برکناری سلطان را به شهزاده جانشین می‌رساند و همو، ابتدا، فرایند نخستین تختنشینی سلطان جدید را انجام می‌داد (Pakalın, 1/ 402). دارالسعاده‌آغاسی، خادمان سیاه را زیر فرمان داشت که به سبب فعالیت در بخش حرم، «آغايان حرم» خوانده می‌شدند (Pakalın, 1/401). هزارفن افندی، تاریخ‌نویس عصر محمد چهارم (حک. ۱۰۵۸-۱۰۹۹)، آغايان حرم زیر فرمان او را کتخدای سراي، امام سلطان، کاتب کییر، سرغلمان باب، معلم خانه کییر و صغیر و شماری دیگر گزارش کرده است (Hezarfen, 59). خدمه حرم، خادمان سیاه (سیاه‌خادم آغالار) زیر فرمان دارالسعاده‌آغاسی بودند که امور ریز و درشت حرم و دربار را انجام می‌دادند. مقاماتی همچون خزینه‌دار آغا (مسئول خزانه حرم)، مصاحب آغا، خزینه‌وکیلی (معاون خزانه حرم)، باش‌قپو‌اغلانی^۱ (باش قپوچی و دربان اصلی دایره بانوان حرم و کلیددار حرم)، حاصلی^۲ (مسئول نظارت بر نوبت‌چیان و کشیکچیان قپو)، نوبت قالفه^۳ (مسئول نظارت بر نوبت انجام وظيفة خادمان زنگی و مسئول نگهبانی از در حرم همایيون) از جمله خادمان سیاه بودند (Pakalın, 1/165, 402, 705, 755).

۵. نگهبانی و محافظت از دربار

یکی از وظایف ایشیک‌آقا‌باشی دیوان، رسیدگی به نظم و نسق در دولتخانه بود (میرزا رفیع، ۱۹۴) و یکی از گروه‌های زیردستش که در بخش نگهبانی و محافظت فعالیت داشتند، دسته قاپوچیان (دربانان) بودند که در عصر صفویه، زیر فرمان قاپوچی‌باشی به دو گروه تقسیم می‌شدند و در عصر شاه عباس اول (حک. ۹۹۶-۱۰۳۸)، به شکل موروثی به گرجیان سپرده شده بود (تاورنیه، ۵۷۷). شماری از اینان زیر فرمان قاپوچی‌باشی دیوان قرار داشتند و شماری، زیر دست قاپوچی‌باشی خلوت بودند که هر دو سرکرده، دارای زیردستان متعددی بودند (میرزا سمیعا، ۲۸). همه این

1. Kapı oğlani

2. Hasilli

3. Nöbet kalfa/ Nevbet kalfa

گروه‌ها، زیر فرمان ایشیک آقاسی باشی دیوان بودند (میرزا سمیعا، همانجا؛ میرزا رفیعا، همانجا). نگهبانی از در دولتخانه میدان (میدان نقش جهان) و در سوی مطبخ و پای کشیکخانه، عالی قاپو و روزهای مجلس در هر عمارتی که پادشاه در آن جلوس می‌کرد، بر عهده قاپوچیان دیوان بود. نگهبانی از درهای خلوت شاهی و حرم، بر عهده قاپوچیان خلوت بود که به عنوان نیروهای فوق العاده درباری خدمت می‌کردند (همانجاها).

ایشیک آقاسی باشی دیوان، علاوه بر قاپوچیان، نگهبانان و یساولان دیگری نیز زیر فرمان داشت که مسئول برقراری امنیت داخل قصر بودند و جزائرچیانی^۱ که در سواری‌های شاه در رکاب او بودند و بیرون کاخ را نگهبانی می‌کردند (کمپفر، ۹۹). نیز در برخی موارد، قرقچیان که دسته‌ای تفنگچی بودند و به احتمال، از میان غلامان گزینش می‌شدند، وظیفه حفاظت از در خارجی اصلی حرم‌سرا و خلوت نگاهداشتن مسیر عبور زنان حرم را بر عهده داشتند (شاردن، ۱۲۲۱/۳؛ کمپفر، ۲۲۱).

در میان عثمانیان، گروه اصلی مراقبت از درهای دربار عثمانی، قپوچیان^۲ بودند که به جز در حرم، نگهبانی از درهای دربار عثمانی را در دست داشتند و به دو گروه «قپوچیان درگاه عالی» / «بوابان درگاه عالی» و «قپوچیان باب همایون» تقسیم می‌شدند (Hezарfen, 58; Uzunçarşılı, Saray teşkilati, 396). سربابان که قپوچی باشی^۳ نیز خوانده می‌شدند، سردارسته قپوچیان بودند که در قانون نامه محمد فاتح نیز به آنها اشاره شده است (قانون آل عثمان، ۱۱). چهار فرد اول قپوچی باشی‌ها که از حیث رتبه بر دیگران برتری داشتند و قدیمی‌ترین و با تجربه‌ترین آنها، باش قپوچی باشی خوانده می‌شد (Uzunçarşılı, Saray teşkilati, 406; pakalın, 2/168)، توسط قپوچی لرکتخداسی (کتخدای قپوچیان)، نظارت و رهبری می‌شدند (وفیق‌بک، ۱۹۵/۱). قپوچیلر کتخداسی یا کتخدای بوابین، مسئول تمام دربانان درگاه عالی و باب همایون به جز دربانان باب السعاده بود و از مقامات قدیمی به شمار

۱. گروه مسلح به نوعی تفنگ سنگین به نام جزایر.

2. Kapıcılar
3. kapıcıbaşı

نتیجه

ایشیک آقاسی باشی دیوان اعلیٰ، یکی از ارکان چهارگانه حکومت صفوی، مقام بلندپایه این حکومت در اداره دربار بود که به عنوان رئیس تشریفات و مدیر عالی رتبه دربار ایفای وظیفه می‌کرد. او با در اختیار داشتن زیردستان متعدد، وظایف گوناگونی را به سرانجام می‌رساند. در میان عثمانیان، مقام مشابه با ایشیک آقاسی باشی دیوان را نمی‌توان در یک مقام مشاهده کرد. در تشکیلات درباری عثمانی، می‌توان از قپوآغاسی یا باب السعاده آغاسی نام برد که تا اواخر سده دهم هجری، مقامی قدرتمند در دربار عثمانی بود و از این تاریخ به بعد با ایجاد مقام دارالسعاده آغاسی یا قیزلر آغاسی، مقام اخیر با وظایف مدیریت اندرونی و حرم و بخش‌های زیادی از دربار، اقتدار بیشتری یافت. در میان وظایف ایشیک آقاسی باشی دیوان و زیردستانش، می‌توان به برگزاری مجالس و ضیافت‌ها اشاره کرد که سرکرده مدیران درباری، بیشتر با وظایف ناظرت بر زیردستان به امور برگزاری مجالس ناظرت داشت. از میان زیردستان او نیز می‌توان از یساولان صحبت و ایشیک آقاسیان سخن راند که به عنوان مسئولان انتظام مجالس و خدمه مهمانی‌ها و ضیافت‌ها فعالیت داشتند. وظایف این گروه‌ها را می‌توان با دستهٔ چاوشان دیوان عثمانی و تشریفاتچی دیوان همایون مقایسه کرد. در بخش دریافت هدایا در مجالس و مهمانی‌ها نیز پیشکش‌نویس صفویان با تشریفاتچی عثمانی تشابه

۱. Tuğ. علامت‌هایی شبیه پرچم که به عنوان نشانه یا رتبه نظامی یا سیاسی در حکومت‌های ترک استفاده می‌شد.

وظایف داشتند. در استقبال و پذیرایی از مهمانان ویژه و سفيران خارجی نيز مهماندار باشی و سفره‌چی باشی از زيردستان ايشيك آقاسی باشی ديوان فعال بودند که با چاوش باشی و زيردستانش و قپوچی باشی و پيشكش چی باشی، وظایف همسانی را ايها می کردند. در ايگای وظایف مربوط به نگهبانی و اداره حرم‌سرا، از میان زيردستان ايشيك آقاسی باشی ديوان می توان به ريش‌سفید خواجگان حرم و ايشيك آقاسی باشی حرم اشاره کرد که از سوی عثمانیان با قپوآغاسی، كتخدای سرا، سرای آغاسی و نيز دارالسعاده آغاسی یا قیزلر آغاسی اشتراك و تشابه وظایف و اختیارات داشتند. سرانجام در بخش مراقبت و محافظت از دربار، مهم‌ترین گروه زير دست ايشيك آقاسی باشی ديوان، قاپوچیان فرمانبردار از قاپوچی باشی فعالیت داشتند. اينان با مقامات تقریباً همنام در دربار عثمانی یعنی قپوچیان درگاه عالی و قپوچیان باب همايون هم وظیفه بودند که زير نظر كتخدای قپوچیان فعالیت داشتند. بر اساس اين، می توان نتيجه گرفت که برای ايشيك آقاسی باشی ديوان اعلى نمی توان مقام کاملاً مشابهی در دربار عثمانی یافت و شرح وظایف او در میان چند مقام عثمانی قابل مشاهده است. در بخش تشابه وظایف نيز به رغم اينکه مجموعة وظایف آورده شده برای عالی‌ترين مدیر دربار صفویان به دست گروه زيردست اين مقام انجام می شد، در سوی عثمانی، گروه‌های مستقل، اين وظایف را به شکل مشابه انجام می دادند. به طور کلي، می توان نتيجه گرفت که اقتدار ايشيك آقاسی باشی ديوان اعلى صفویان، نسبت به مقامات مشابه عثمانی، بسیار بیشتر بود و از اين حیث، تنها مقام اداری و ديواني عثمانی - یعنی وزیر اعظم -، را می توان با او مقایسه کرد. اين مقایسه در خور پژوهش مستقل دیگری است.

منابع

- اسکندر بیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، تصحیح ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۷ش.
- اولناریوس، آدام، سفرنامه، ترجمه احمد بهپور، تهران، انتشارات ابتکار نو، ۱۳۸۵ش.
- برگ نیسی، نادیا، «ایشیک آفاسی»، دایره المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران، مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰ش.
- تاورنیه، ژان باپتیست، سفرنامه تاورنیه، ترجمه ابوتراب نوری، تصحیح حمید ارباب شیرانی، تهران، کتابخانه سنائی و کتابفروشی تائید، ۱۳۶۳ش.
- جواد پاشا، احمد، تاریخ عسکری عثمانی، استانبول، فرقانبار مطبعه‌سی، ۱۲۹۹.
- خلیفه، محمد، تاریخ غلمانی، استانبول، اورخانیه مطبعه‌سی، ۱۳۴۰.
- سانسون، سفرنامه سانسون: وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی، ترجمه تقی تفضلی، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۶.
- شاردن، ژان، سفرنامه، ترجمه اقبال یغمایی، تهران، انتشارات توسعه، ۱۳۷۴ش.
- شاملو، ولی قلی بن داودقلی، قصص الخاقانی، تصحیح سید حسن سادات ناصری، تهران، سازمان چاپ و انتشارت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱ش.
- شرکت، محمود، عثمانی تشکیلات و قیافت عسکریه‌سی، [بی‌جا]، مطبعه مکتب حریبه، ۱۳۲۵.
- طیارزاده، احمد عطا، تاریخ عطا، [استانبول، یحیی افندي مطبعه سی، ۱۲۹۳].
- قانون آل عثمان، منسوب به محمد فاتح، چاپ محمد عارف، استانبول، احمد احسان و شرکاسی مطبعه جیلیق عثمانی شرکتی، ۱۳۳۰.
- قوجی بک، رساله، [بی‌جا]، طبعخانه موسیو واطس، ۱۲۷۷.
- کارری، فرانچسکو جملی، سفرنامه، ترجمه عبدالعلی کارنگ و عباس نجفیانی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳ش.
- کروسینسکی، یودا شتاڈیوش، سفرنامه کروسینسکی، ترجمه عبدالرزاق دنبالی (مفتون)، تصحیح مریم میراحمدی، تهران، توسعه، ۱۳۶۳ش.

– کلایس، ولفرام، «کاخ‌های صفوی»، ترجمه احسان طهماسبی، گلستان هنر، شماره ۱۱، بهار ۱۳۸۷.

– کمپفر، انگلبرت، در دربار شاهنشاه ایران، ترجمه کیکاووس جهانداری، طهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۰ش.

– مشهدی رفیع، علی و محمدباقر وثوقی، «کارکردها و حوزه اختیارات مجلس بهشت آیین (جمع عالی رجال دربار صفوی)»، نشریه پژوهش‌های علوم تاریخی، سال یازدهم، شماره ۲، پیاپی ۲۰، پاییز و زمستان ۱۳۹۸.

– موسوی، سیدجمال و طاهر بابائی، «مجمع جانقی تحقیقی درباره شورای عالی دربار صفوی»، فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام، پیاپی ۶، پاییز ۱۳۸۹.

– میرزا رفیعا، دستورالملوک، تصحیح محمد اسماعیل مارچینکوفسکی، با ترجمه علی کردآبادی و مقدمه منصور صفت گل، تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۸۵ش.

– میرزا سمیعا، تذکره الملوك، تصحیح محمد دبیر سیاقی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۷ش.

– مینورسکی، ولادیمیر، سازمان اداری حکومت صفوی، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۷ش.

– نصیری، میرزا علی نقی، القاب و واجب دوره سلاطین صفوی، تصحیح یوسف رحیم لو، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۱ش.

– وفیق‌بک، عبدالرحمن، تکالیف قواعدی، استانبول، مطبوعه قدر، ۱۳۲۸.

– Eyice, Semavi, “Bâbüsséââde”, *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm ansiklopedisi* (*DIA*), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları İşletmesi, 1991.

– Eyice, Semavi, “Bâbüsselâm”, *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm ansiklopedisi* (*DIA*), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları İşletmesi, 1991.

– Hezarfen, Hüseyin Efendi, *Telhisül-beyan fi kavanin-i Al-i Osman*, Hazırlayan Sevim İlgürel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998.

– Karaca, Filiz, “Teşrifat”, *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm ansiklopedisi* (*DIA*), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları İşletmesi, 2011.

- Özcan, Abdulkadir, “Devşirme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İşletmesi, 1994.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim basımevi, 1971.
- Turan, Ahmet Nezihî, "Mahremiyetin Muhabiflari Darüssaade Ağaları", *Osmanlı Araştırmaları*, no. 19, İstanbul, 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail hakkı, *Osmanlı devleti taşkılatından kapukulu ocakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail hakkı, *Osmanlı devletinin saray teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.

